«ТАСДИҚ МЕНАМОЯМ»

Ректори Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шоҳтемур, профессор Маҳмадёрзода Усмон. Маъмур

_____

«23» _____ 2023 сол

ТАҚРИЗИ

муассисаи пешбар ба рисолаи номзадии Қосимов Курбоналӣ Абдусамадович дар мавзуи «Муътазила ва фалсафаи ақлгароии он» (таҳлили таърихӣ - фалсафӣ) аз рӯйи ихтисоси 09.00.03 – Таърихи фалсафа.

Мутобиқати муҳтавои диссертатсия ба ихтисос ё соҳаи илми эълоншуда. Диссертатсияи Қосимов Курбоналӣ Абдусамадович дар бораи яке аз масъалаҳои муҳими соҳаи илмҳои таърихи фалсафа таҳия гардидааст. Масъалаи таҷдиди назар намудани мероси фалсафии мактабҳои ақлгароии ислом, ки муътазила аз ҷумлаи аввалини онҳост ва пайравони ин мактабҳо барои ҳаллу фасли масъалаҳои баҳсбарангези вобаста ба олам ва инсон барои муайян намудани роҳҳои таҳаввулоти зеҳнӣ дар мисоли ақлгароӣ саҳми бузург гузошта буданд, хеле муҳим аст. Таҷрибаи ақлгароии муътазилиён басо ибратбахш аст. Ба шарофати онҳо барои рушди фарҳанги маънавии ҷомеа, муносибатҳои одамон дар шаклҳои гуногуни ҳамзистӣ ва муборизаи фикрӣ-ақлонии мазҳабҳои мухолифи дохилӣ, ки ба шуури иҷтимоӣ таъсири бузург гузошта буд, асоси бунёдӣ гузошта шуд. Фаъолияти муътазилиён ба ташаккулёбии фалсафа мусоидат карда, барои пайдоиши мактабҳои нави ақлгароӣ дар ислом замина гузошт. Таҳқиқи ин таҷриба барои таърихи фалсафаи муосир ва рушд ёфтани он бешубҳа муҳим аст. Диссертатсияи Қосимов Курбоналӣ Абдусамадович дар мавзӯи **«Муътазила ва фалсафаи ақлгароии он» (таҳлили таърихӣ - фалсафӣ)**, ки барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои фалсафа пешниҳод

шудааст, бо шиносномаи ихтисоси 09.00.03 – таърихи фалсафа, ки аз рӯйи он ба Шӯрои диссертатсионӣ мувофиқи фармоиши Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми ноябри соли 2021, таҳти №311/01 ҳуқуқи қабули диссертатсияҳо барои ҳимоя дода шудааст мувофиқ мебошад.

Мубрамияти таҳқиқи масъалаи таълимоти динию фалсафии муътазилия дар он ифода меёбад, ки он ҳамчун яке аз мактабҳои ақлонии ислом дар ҳошияи муносибатҳои муосири байналхалқӣ ва геополитикаи умумиҷаҳонӣ ба шакли хеле мутазод ва гуногунранг муаррифӣ гардидааст. Ҳодисаҳои даҳсолаҳои охир, ки бо ҷараёни сиёсикунонии ҷомеаҳои кишварҳои минтақаи исломӣ алоқаманданд ва нақши идеологии исломи сиёсӣ, ноустувории рафтору муносибатҳои қолабие, ки дар он муқаррар шудаанд, баръало нишон доданд, ки онҳо дар замони мо он қадар тағйир наёфтаанд.

Дар солҳои охир ба таври назаррас ривоҷ ёфтани ақоиди идеологии исломӣ, ки асосан ба усулҳои бунёдгароӣ асос ёфтаанд ва барои ноил шудан ба бузургии Худо дар рӯи замин ва бо ҳар роҳу восита, аз ҷумла бо роҳи зӯрӣ барпо намудани ҷомеаи ба истилоҳ ормонии исломиро тарҳрезӣ мекунанд, ба мушоҳида мерасад. Дар иртибот бо ин масъала, дар замони мо такя кардан ба таълимоти муътазила, ки аввалин мактаби ақлгароиро дар шароити асримиёнагии ислом ба вуҷуд оварда буданд, дар ҳаллу фасли мушкилоте, ки ҷамоатҳои гуногуни муосирро ба ташвиш овардааст, аҳамияти хосса дорад. Аз ин рӯ, ба назари мо интихоби мавзуи “Муътазила ва фалсафаи ақлгароии он” иқдоми саривақтӣ буда, он дорои аҳамияти калони илмӣ мебошад.

Аҳамияти мавзуи диссертатсионӣ дар он ифода меёбад, ки Тоҷикистон, ки имрӯзҳо ҷомеаи дунявӣ ва давлати миллӣ месозад, мақоми ақлгароӣ дар фарҳанги муосири он хеле бузург аст, ки он ба анъанаҳои кишвар такя мекунад. Аҳамияти анъанаҳои ақлгароии муътазила дар ин

раванд комилан бо равиши дунявии сиёсати имрӯзаи давлат мувофиқат дорад.

Саҳми шахсии муаллиф дар омӯзиши масъалаи мазкур аз он иборат аст, ки ӯ асоснок кардани равишҳои фалсафӣ ва методологӣ, ҳадафи мавзуъ, сатҳи омӯзиши таҳқиқот, вазифаҳо ва принсипҳои он, дар таҳияи навгониҳо ва муқаррароти барои дифоъ пешниҳодшуда, омода кардани нашрияҳои илмӣ, ки ҷараён ва натиҷаҳои тадқиқотро инъикос мекунанд муайян кардааст.

Дар диссертатсия нуқтаҳои илмие ба ҳимоя пешниҳод шудаанд, ки онҳо дар замони муосир навгонии илмӣ маҳсуб меёбанд. Натиҷа ва нуқтаҳои навини илмии ба ҳимоя пешниҳодшуда саҳми шахсии муаллифи диссертатсияро нишон медиҳанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки муаллифи рисола тавонистааст, ки дар ду боб ва шаш зербоб паҳлуҳои мухталифи мавзӯи мавриди таҳқиқро дар асоси маводҳои муътамади дохилию хориҷӣ мавриди таҳлилу баррасии амиқ қарор диҳад.

Дар муқаддимаи рисола муҳимияти мавзуъ, дараҷаи омӯзиши мавзӯъ, робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯъҳои илмӣ, мақсади таҳқиқот, объекти таҳқиқот, асосҳои назариявии таҳқиқот, навгонии илмии таҳқиқот, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот ва амсоли инҳо хеле хуб нишон дода шудаанд. Боби аввали рисолаи мазкур ба мазӯи “Заминаҳои таърихӣ – иҷтимоӣ ва ғоявӣ – назариявии пайдоиши муътазила ва фалсафаи он” бахшида шудааст. Муаллиф дар зербоби аввали он, ки “Шароити таърихӣ ва иҷтимоии пайдоиши муътазила” номида шуда, ба акидаи муаллиф муътазила нахустин мактаби фикрии каломӣ буд, ки ба фалсафаи исломӣ асос гузоштааст. Аз тарафи дигар, бояд ба назар гирифт, ки муътазила боварӣ дошт, ки таълимоти асосии динии он эътиқоди ҳақиқии исломист, ки ҳар як муъмин бояд онро қабул кунад. Аммо дастрасӣ ба кори мураккаби мутафаккирони онҳо барои одамони одӣ душвор буд, мавриди таҳқиқу таҳлили амиқ қарор гирифтаанд.

Диссертант дар ин бахш дуруст зикр намудааст, ки муътазилиҳо озодандешон ва каломиҳои ақлгаро буданд: онҳо боварӣ доштанд, ки бо ёрии ақл онҳо эътиқоди ҳақиқӣ ва ҳақиқатро мефаҳманд. Барои ҳамин онҳо саъй мекарданд, ки таълимоти диниро низ тавассути ақлгароӣ ва мантиқ тафсир намоянд. Онҳо фалсафаро низ дар робита бо истифода аз ақл дар масъалаҳои илоҳиётшиносӣ тафсир намуда, масъалаи адолати Худо, офарида шудани Қуръон ва озодии иродаи инсонро матраҳ намуданд. Дар баррасӣ ва таҳлили ин масъалаҳо равиши ақлгароии муътазила ногузир ба озодфикрӣ ва озодихоҳии онҳо ва аз тарафи дигар, боиси норозигӣ ва эътирози мутаассибони дини ислом оварда расонидааст.

Зербоби дуюми рисола ба мавзуи "Сарчашмаҳои ғоявии фалсафаи ақлгароии муътазила ва мутафаккирони он" бахшида шуда дар он муаллиф ба чунин хулоса омадааст, ки муътазила аввалин ҳаракати ақлгаро дар таърихи аввали ислом буд, ки аз манобеи динию фалсафии мутафаккирони эллинӣ, динҳои зардуштӣ ба он маъно, ки аксари пайравони он дар ибтидо зардуштӣ буданд ва масеҳӣ баҳра гирифтааст. Дар ҳоле ки Қуръон сарчашмаи дигари муҳимтарин ва дониши мусалмонони муътазилӣ буд, ки дар пояи масоили муҳимтарини он, хусусан дар доираи муносибати интиқодии онҳо ба тафсири масоили ягонагии Худо, сифатҳои Ӯ, адолати илоҳӣ ва ғайра муътазилиён кӯшиш кардаанд, ки ин гуна догмаҳоро дар партави ақлҳои инсонӣ тафсир намуда, барои рушди фалсафа санги асосро гузоранд. Маҳз таъсири ҳамин муносибати онҳо ба тафаккури интиқодӣ нисбат ба масоили бунёдии дини ислом аст, ки дар замони муосир муҳаққиқону файласуфҳои мусалмон барои эҳё намуднаи суннати муътазилӣ ҷаҳду талошҳо варзидаанд.

Зербоби сеюми рисола ба мавзуи "Тамоюлоти ақлгарои (ратсионализм)-и муътазила" бахшида шуда, диссертант масъаларо дар бораи он ки то кадом ҳадд муътазилиён дар фаҳмиш ва таҳлили масоили гуногуни олам ва инсон ба далелҳои ақлгароӣ ва мантиқӣ такя менамуданд, равшан карда метавонанд. Баҳсҳои гносеологӣ оид ба масъалаҳои динӣ дар

даврахои аввали тафаккури исломӣ боиси зарурати пайдо кардани усул ва заминахои боэътимоди ба даст овардани дониши ҳақиқӣ гардид. Муътазила аввалин мактаби фикрие буд, ки ин ниёзро пай бурда, кӯшиш кард, ки методологияи динро дар меҳвари ақл ва илм муқаррар кунад. Муътазила ақлро сарчашмаи ҳамаи донишҳо медонист ва мекӯшид, ки масъалаҳои назариявӣ ва амалии исломро бо таваҷҷуҳ ба ақл ва дониш ба низом дарорад.

Боби дуюми рисола, ки "Фалсафаи ақлгароии муътазила" номгузорӣ шуда мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар зербоби якуми рисола, ки "Усулҳои бунёдии таълимоти ақлгароии муътазила" номида шудааст, ки таълимоти муътазила, бо вуҷуди он ки як навъ мактаби озодандешӣ дар ислом аст, аммо то ҳадде хусусияти тоқатнопазирӣ низ вуҷуд дорад. Вақте сухан ба баҳс дар бораи баъзе таълимоти хоссаи ислом меравад, равияҳо ва пайравони муътазила ҳам далелҳои ақлӣ ва ҳам нақлӣ ба кор бурда, бархе аз онҳо то ҳадде рафтаанд, ки тибқи ақидаашон фалсафа ақл ва тафаккури инсонро ба ҷонибӣ бединӣ моил месозад ва пас, баҳсҳояшон гоҳе ба сӯи таҳаммулнопазирӣ, ба хусус дар даврае, ки онҳо мақоми расмии давлатӣ дошта буданд. Панҷ усули муътазилиҳо дар доираи услуби ақлгароии онҳо қарор дошт ва онҳоро дар доираи ин услуб ба таври худ, ки ба таълимоти ортодоксии ислом баъзан ихтилоф дошт, маънидод мекардаанд. Ҳарчанд ҳанӯз дар ин таълимоти муътазилиён афкори илоҳиётшиносӣ бартарӣ дошт, аммо таъвилҳои ақлгароии онҳо барои пайдоиши фалсафаи онҳо ва минбаъд барои фалсафаи мактабҳои фикрии ақлгарои исломӣ заминаҳои устувор эҷод намуд.

Зербоби дуюми рисола ба мавзуи "Хусусиятҳои ақлгароии таълимоти муътазила бар пояи назарияҳои метафизикӣ ва табиатшиносии он" бахшида шуда, дар бораи хусусиятҳои маърифати ақлонии муътазила бар пояи назарияҳои метафизикӣ ва табиатшиносии он ба хулоса мерасем, ки дар дарк ва маърифати масоили вобаста ба табиатшиносӣ ва метафизикӣ муътазилиён дар зери таъсири ақоиди эллинӣ қарор доштанд. Мушаххасан, ин ақоидро дар се ҷанба ҷамъбаст кардаанд, ки онҳо иборатанд

аз таълимот дар бораи он ки ашё ё ҷисмҳо аз маҷмуи аразҳо таркиб меёбанд; таълимот дар бораи он ки ашё ё мавҷудоти ақлонӣ аз маҷмуи ҷисмҳои ба ҳам воридшаванда иборатанд; таълимот дар бораи он ки ҷисмҳо аз ҷузъҳо ва аразҳои ба онҳо хос иборатанд. Дар иртибот бо онҳо саволҳои маърифатшиносии дигар дар боби ҷузъҳои аввалии зот, сифат ва аҳкоми он бо ташаккул ёфтани дастгоҳи мафҳумҳои хос матраҳ ёфтанд.

Дар зербоби сеюми рисолаи мазкур "Инсон, ақл ва иродаи ӯ дар таълимоти муътазила" ба андешаи муаллиф муътазилиён иродаи шахс дар ҷанбаи метафизикии он тобеи ирода ва хости Худо буда, дар ҷанбаи дунявии он ба ҳеҷ ваҷҳ як ҳодисаи пешакӣ муайяншудае нест, ки дар ниҳоят ба фаъолияти ихтиёрӣ ё ғайриихтиёрии ӯ оварда расонад; балки он дар як шабакаи мураккаби хоҳишҳо, эътиқодҳо ва ирода, инчунин дар якҷоягӣ бо таъсири қувваҳои берунӣ ташаккул меёбад. Аён гардид, ки ба ҳадди зиёд шудани маҳдудиятҳои дохилӣ ва берунӣ, ки ин фоъилро таҳти тасарруф қарор додаанд, майдони ирода ва озодии шахсро низ бештар маҳдуд мегардонад.

Аз таҳлилҳои диссертант ба хулосае омадан мумкин аст, ки муътазила бо истифода аз усули ақлгарой ва баланд бардоштани мақоми ақл дар идрок ва натиҷабандии мантиқии масъалаҳои мавриди баҳс қароргирифта эътиқод ва таълимоти диниро бо принсипҳои асосии он дар доираи муайян маҳдуд намуда, ба онҳо хусусияти фалсафӣ бахшидаанд. Дар ин раванд, назарияи шинохти ақлонии муътазила ба миён меояд, ки он натиҷаи принсипи чунин шинохт ва масъулияти ахлоқӣ барои ноил шудан ба он мебошад, ки дар он ғояи озодии ахлоқии инсон оқибати амалисозии ҳадафҳои идеалии илоҳӣ, инчунин тағйирпазирии инсон ва дигар дар фазою замон барои ин амал аст.

Ҳамин тавр, рисолаи Қосимов Қурбоналӣ Абдусамадович дорои сохтор ва пайдарҳамии матолиби он ба талаботҳои барои рисолаҳои пешниҳодгардида ҷавобгӯ мебошад, ки онҳо аз дастовардҳои муаллифи рисола маҳсуб меёбанд.

Хулосаҳо ва тавсияҳои дар диссертатсия зикршуда дар асоси натиҷаҳои ошкоршуда ироа карда шудаанд, ки аз эътимоднокии онҳо дарак медиҳад. Муаллиф бо овардани далелҳои илмӣ андешаҳои хешро таҳвият бахшида, ба натиҷаҳои муайян расидааст. Муаллиф дар ҳар қисмати таҳқиқот дар заминаи баррасиҳо ба хулосаҳои муайяне расидааст, ки дар натиҷагирии умумӣ инъикос карда шудааст.

Нашри натиҷаҳои диссертатсия дар маҷаллаҳои илмии тақризшаванда. Аз руйи мавзӯи диссертатсия муаллиф 7 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр намудааст. Теъдоди маводи чопнамудаи муаллиф ба банди 35-и Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021, № 267 тасдиқ шудааст, мутобиқат менамояд. Хулосаҳо ва натиҷаҳои асосии таҳқиқот, инчунин тавсияҳои илмии довталаб дар мақолаҳо ва маърӯзаҳои илмии ӯ дарҷ гардидаанд. Автореферат ва интишороти муаллиф муҳтавои асосии диссертатсияро дар бар мегиранд.

Дар рисола дар баробари дастовардҳои таълифшуда камбудию норасоиҳои зерин низ ба назар мерасанд:

1. Дар кори диссертатсионӣ ба таълимотҳои навтарине, ки дар асрҳои 19 – 20 ба амал омадаанд ва муқоисаи онҳо бо таълимоти динию фалсафии мутаъзилия камтар таваҷҷуҳ гардидааст. Муаллифро зарур аст, ки ба масъалаи мазкур таваҷҷуҳи бештар менамуд ва имкониятҳои истифодаи онҳоро дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон нишон медод.

2. Дар кори илмии диссертатсионӣ баъзе хаттогиҳои имлоию грамматикӣ низ ба чашм мерасад, ки мазмуну моҳияти мавзуи мазкурро коста намегардонад.

Аммо ба ин нигоҳ накарда, дар охир метавон гуфт, ки нуқсонҳои ҷойдошта арзиши илмии кори диссертатсиониро паст намесозанд ва он ба талаботи банди 31-33-и Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021,

таҳти №267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ буда, муаллифи он Қосимов Қурбоналӣ Абдусамадович сазовори дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои фалсафа аз рӯйи ихтисоси 09.00.03 – таърихи фалсафа мебошад.

Тақриз дар ҷаласаи кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ширишоҳ Шоҳтемур дар таърихи 20.10.2023, протоколи №3 муҳокима ва тасдиқ гардидааст. Дар маҷлиси кафедра 14 - нафар иштирок доштанд. Натиҷаи овоздиҳӣ: “тарафдор” - 14 нафар; “муқобил” - нест”, “бетараф” – нест,

Раиси маҷлис:

Мудири кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносӣ
номзади илмҳои фалсафа, дотсент Раҳматов У.Н.

Котиби маҷлис:
Номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент Асомадинов М.А.

Омодасози лоиҳаи тақриз:
Номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент Шарипов Х.Б.

Имзоҳои номзади илмҳои фалсафа, дотсент Раҳматов У.Н, номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент Асомадинов М.А ва номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент Шарипов Х.Б.- ро тасдиқ менамоям.

Сардори шуъбаи таъминоти ҳуқуқӣ
ва кадрҳои Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон
ба номи Ширишоҳ Шоҳтемур Абдуҳалимзода Н.А.

Суроғаи муассиса:

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 146.

Тел.: (+992 37) 224-72-07